

יסודות כתובות

שיעור שלישי

שוויה אנפשיה חתיכא דאיסורא

מקורות

א. גמ' כתובות ח: ט. "אמר רבי אלעזר... קים ליה קמ"ל"; רש"י על אתר; שיטה מקובצת שם, ד"ה ודע שרש"י; ריטב"א שם, ד"ה אמר רבי אלעזר, וד"ה והא דאמרינן

ב. גמ' כתובות כב. "ת"ר האשה שאמרה... עובדא בנפשיה"; [קצות החושן סי' פ ס"ק א; רבי עקיבא איגר כב: ד"ה שם תוספות ישנים]

ב. שו"ת מהר"י בסאן סי' פ; שו"ת נודע ביהודה מהדו"ת אהע"ז סי' כג "ומה שרצה לחדש... חתיכה דאיסורא"

ג. קצות החושן סי' לד ס"ק ד

שיטה מקובצת ט. ד"ה ודע שרש"י

ודע שרש"י ז"ל בעי לפרושי דכי קאמר קמ"ל פירושו קמ"ל דאף על גב דלא קים ליה אסורה עליו דמ"מ הא קאמר דקים ליה ושויה אנפשיה חתיכה דאיסורא דאין לפרש קמשמע לן דקים ליה דאי בנשוי פשיטא דקים ליה ואי בבחור הא ודאי דלא קים ליה כדאמרינן לקמן אלא ודאי ה"פ קמשמע לן דאסורה עליו אף על גב דלא קים ליה וכגון בבחור דיקא נמי לישנא דתלמודא דקאמר אבל הכא מיקם הוא דלא קים ליה ולא קצר וקאמר אבל הכא לא קים ליה אלמא משמע דמיירי בגוונא דודאי לא קים ליה וכגון בבחור וכדכתיבנא כנ"ל פי' לפי' רש"י ז"ל ואזיל לשיטתיה ז"ל דר' אלעזר דוקא לאוסרה קאמר ולא להפסידה כתובתה כיון דבבחור מיירי דלא קים ליה אינו נאמן להפסידה וכדכתיבנא לעיל.

ריטב"א ט. ד"ה אמר רבי אלעזר, וד"ה והא דאמרינן

אמר ר' אלעזר האומר פתח פתוח מצאתי נאמן לאוסרה עליו. פי' ר' אלעזר תרתי קמ"ל, חדא דפתח פתוח מילתא דקים ליה הוא וכדפירש בסמוך וראוי הוא להיות נאמן לאוסרה עליו אפילו בבחור וכ"ש נשוי, דכיון דקים ליה במילתא שפיר קא שויה אנפשיה חתיכה דאיסורא ואין מאכילין לאדם דבר האסור לו. ואידך דכיון שנאמן שהוא פתח פתוח אף על גב דעדיין ספק הוא אם נבעלה בעילת איסור אם לאו אפ"ה נאסרה עליו מן הספק, ובהני תרתי מילי שקיל וטרי תלמודא בשמעתין על הא דר' אלעזר, ומיהו עיקר צריכותיה דר' אלעזר היינו טעמא קמא...

והא דאמרינן נאמן לאוסרה עליו ולא קאמר נאמן לאוסרה על עצמו. הא קמ"ל דכיון דטעין כן בב"ד בטענת ברי ב"ד אוסרין אותה עליו ומפקינן לה מיניה ואינו רשאי לקיימה, והכי מוכחא סוגיין דלקמן דפרכינן מר' אלעזר דאמר אין האשה נאסרת על בעלה וכו', וההיא היינו שאינה נאסרת בב"ד דאילו לצאת ידי שמים בלאו הכי נמי תצא כהיא דרוכל דפ"ק דיבמות, וכעוברת על דת משה ויהודית דמכילתין. ואף על גב דאמרינן בפ"ק דיבמות ב"ד בעדים הוא דמפקי, הא אמרינן לקמן דפתח פתוח כעדים דמי כל היכא דליכא אלא חדא ספיקא וזה ברור.

שו"ת מהר"י בסאן סי' פ

דבכל מקום שאמרו שויה אנפשיה חתיכא דאיסורא, אפשר דמדין נדרי איסור נגעי בה. ואף על פי שאינו ממש כנדר, דהא לא מצינו בהם התרת חכם, אולי החמירו בעניינים אלו כמו בנזירות שמשון דליתיה בשאלה. ואפשר

נמי לומר דאינו אלא מדין הודאת בעל דין דהוי כמאה עדים, והוי לעניין איסורא במה שנוגע לעצמו. ובין הכי ובין הכי, אין החרש לא בדין נדרים ולא בדין הודאה ועדות, וזה פשוט. אבל אעיקרא דדינא עדיין יש לבעל דין לגמגם, שמא טעמא דשויה אנפשיה וכו', אינו לא זה ולא זה, ואנחנו לא נדע מה הוא, ואיך נפסוק הדין על פי טעמים שאנו אומרים מדעת עצמנו. ועל האמת לעניות דעתי אלו דברים אשר אין להם שחר, ואין לדיין אלא מה שעניו רואות מילתא בטעמא, לא לתלות במכוסה ממנו.

שו"ת נודע ביהודה מהדור"ת אה"ע"ז סי' כג

ומה שרצה לחדש דמה דאמרינן שויתה נפשה חתיכה דאיסורא הוא מטעם נדר וקונם. הנה במחילה מכבודו ראיתי מתוך פלפולו שהוא גבר בגוברין בחריפות ובקיאיות גם בשכל צח וישר מה ראה לשטות זה, ואם כי ראה הדבר בתשובת מהרי"ט, וכי מהרי"ט אמרו, הלא מביאו רק בלשון ואין לומר ודחאו, ובאמת בלי שום דחיה אין הדבר מתקבל ואיזה נדר ואיזה לשון שבועה או קונם יש כאן או במה מתפיס ולדבריו אם יאמר אחד ביום שני בשבת שהיום שבת היא אסור במלאכה מטעם נדר ואם כדבריו איך אמר ר"ע לר' יהושע שילך אצל ר"ג ביוה"כ שחל להיות בחשבונו ולמה לא נימא דר"י שויה אנפשיה חתיכה דאיסורא מטעם נדר אלא ודאי כל זה שטות ומה דאמרינן שויה אנפשיה חתיכה דאיסורא הוא מטעם דאדם נאמן על עצמו. ומה שהקשה תינח היכא דאין שני עדים מכחישים אותו, גם זה שטות ואדם נאמן על עצמו יותר משני עדים ולכך בדבר שאי אפשר כגון שאומר על יום חול שהוא שבת או יוה"כ לא אמרינן שויה אנפשיה חתיכה דאיסורא.

קצות החושן סי' לד ס"ק ד

בתשובת מוהר"י נ' לב נסתפק אם נוטל שכר להעיד פסול מדרבנן או מן התורה... ולענ"ד נראה כלשונו האחרון דנוטל שכר כשר להעיד מן התורה... וכיון דנוטל שכר כשר מן התורה ולא חשדינן למשקר בשביל הנאת ממון יעיד שקר, מעתה צריך ביאור בטעמא דנוגע פסול מן התורה כיון דלא חיישינן למשקר בשביל הנאת ממון יעיד שקר. וז"ל התשובה שם במהר"י נ' לב, דאם נוגע פסול משום קרוב א"כ לחוב אמאי נאמן דהא קרוב פסול בין לזכות בין לחוב, והעלה שם דהא דכשר לחוב היינו משום דאתינן עלה מתורת חיוב ומתורת מתנה, כיון דיכול אדם לחייב עצמו כשאינו חייב וזה שמודה שחייב הוי כאילו אמר חייב אני לך מנה ויכול לחייב עצמו... אלא דגם בטעמא דמוהר"י נ' לב קשה לי טובא, דהא באומר להד"מ ואח"כ באו עדים דאינו נאמן לומר פרעתי אף על גב דעדים מעידים שפרע משום דהוא נאמן על עצמו יותר וכל האומר לא לויתא כאילו אומר לא פרעתי, והתם ליכא למימר דהוא בתורת חיוב חדש דהא אדרבה הוא בא לפטור עצמו בטענת פרעתי. ועוד דהא בחיוב חדש ודאי בעי אתם עדי ובלי אתם עדי לאו כלום הוא וכמ"ש בשו"ע סימן מ', ובמורה בחוב ישן אשכחן דאפילו בלא אתם עדי והיכא דלא טען לא טענינן ליה השטאה וחייב לשלם... ועוד דאמרינן בריש פ"ק דמציעא: לא תהא הודאת פיו גדולה מהעדאת עדים ומה פיו שאינו מחייב ממון מחייבו שבועה וכו', ופריך ופיו אינו מחייבו ממון והא הודאת בעל דין כמאה עדים, אלא מה פיו שאינו מחייבו קנס, ופריך מה לפיו שאינו בהכחשה ובהזמה תאמר בעדים שישנן בהכחשה ובהזמה. ואי נימא טעמא דפיו משום מתנה וחיוב א"כ איך שייך ביה הכחשה והזמה והא ודאי במתנה מצי יהיב, ומאי אולמיה דפיו יותר מעדים והא לענין נאמנות אדרבה עדים נאמנין יותר מפיו... ועוד מוכרע הוא הדבר מדין מודה במקצת דחייבה התורה שבועה, ואילו היה כופר בכל בפני ב"ד אלא שאומר אעפ"כ אני מחייב עצמי בפניכם בחמשים זוז ודאי אין בזה חיוב שבועה, ועיקר חיוב שבועה במודה במקצת משום דהודה במקצת התביעה ומשום הכי הטילה התורה השבועה על השאר, אבל אי נימא דאינו נאמן כלל אלא מתורת חיוב חדש אין בזה דין מודה במקצת וזה ברור.

ולכן נראה דהא דנאמן אדם על עצמו אעפ"י שהוא קרוב אל עצמו היינו משום גזירת הכתוב שיהא אדם נאמן על עצמו בכל הפסולין שיש בו. וכבר האיר עינינו מאור העולם רש"י בקידושין פרק האומר דף ס"ה שם הודאת בעל דין כמאה עדים ז"ל רש"י: דכתיב אשר יאמר כי הוא זה הרי שסמך על מקצת הודאתו ע"כ. וא"כ כי היכי דהאמין התורה שני עדים על אחרים כן האמין התורה לכל אדם על עצמו אף על גב דהוא קרוב לעצמו, דקרוב לא פסלה התורה אלא על אחרים אבל על עצמו נאמן, משא"כ לזכות דבא להעיד על אחרים משום הכי אינו נאמן...

ומקצת שכתבו גם בדין שויה אנפשיה חתיכה דאיסורא הוא ג"כ מתורת נדר, אבל ראיתי במוהר"י ט"ג סימן א' שדחה דבר זה וכתב דאם היה מתורת נדר הוי מהני ביה שאלה ע"ש. ולפי דרכינו גם בדין שויה אנפשיה חתיכה דאיסורא הוא מדין נאמנות, דכיון דהאמין התורה לכל אדם על עצמו א"כ בין בממון בין באיסור לעולם נאמן על עצמו.

אלא דאכתי איכא למידק מנלן דהודאת בעל דין יותר מעדים, ואי משום דכתיב כי הוא זה, היינו היכא דליכא עדים דמכחשי ליה ומשום מגו הוא דנאמן וכמ"ש דאי בעי יהיב ליה במתנה, אבל היכא דאיכא עדים דמכחשי ליה דלא שייך מגו דהא מגו במקום עדים לא אמרינן וא"כ מנלן דהוא נאמן. ואין לומר דהוא מסברא, דהא חזינן מלשון רש"י דיליף לה מקרא דכתיב כי הוא זה. ועיין מ"ש בסימן ל"ז סעיף י' (סק"ה) ובסימן רמ"א סעיף א' (סק"א).

בשני השיעורים הקודמים עסקנו בענייני הנישואין, בהם דנה הגמרא בתחילת המסכת [ב-ח]. הגמרא [ט-כח] עוברת לעסוק בענייני ספקות, הכרעות, בירורים ונאמנויות. סוגיות אלו חובקות את הש"ס כולו, ובמסגרת זו לא נוכל להציג תמונה שלמה שלהם. בשל כך, נתמקד באחד הנושאים המרכזיים המופיעים בהם: גדר נאמנות אדם על עצמו. במסגרת זו נעסוק בעזרת ה' בדין 'שוויה אנפשיה חתיכא דאיסורא', בתוקפה של טענת ברי ובדין 'הפה שאסר הוא הפה שהתיר'.

הגמרא אומרת:

אמר רבי אלעזר: האומר פתח פתוח מצאתי, נאמן לאוסרה עליו. [כתובות ט.]

רבי אלעזר מחדש, שבעל האומר 'פתח פתוח מצאתי' נאסר בה.

הגמרא דנה בדבריו:

מאי קא משמע לן, תנינא, האומר לאשה קידשתך והיא אומרת לא קידשתני, היא מותרת בקרוביו והוא אסור בקרובותיה. מהו דתימא, התם דודאי קים ליה אבל הכא מיקם הוא דלא קים ליה, קא משמע לן.

מדברי הגמרא עולה כי דינו של רבי אלעזר מבוסס על דין 'שוויה אנפשיה חתיכא דאיסורא', שמקורו במשנה במסכת קידושין [סה.]. עם זאת, בדברי רבי אלעזר קיים חידוש, משום שהייתה סברה שכאן דין 'שוויה אנפשיה חתיכא דאיסורא' אינו קיים הואיל ואנו מניחים שהבעל אינו בקי בעניין וממילא אין ביסוס אמתי לדבריו.

לאור דברי הגמרא, ניתן להסתפק מהו חידושו של רבי אלעזר: האם רבי אלעזר מחדש שסברה זו אינה נכונה והבעל בקי בעניין זה, או שיש תוקף לדבריו על אף שאינו בקי בכך.

הריטב"א נוקט כאפשרות הראשונה:

רבי אלעזר תרתי קא משמע לן, חדא דפתח פתוח מילתא דקים ליה הוא, וכדפירש בסמוך וראוי הוא להיות נאמן לאוסרה עליו אפילו בבחור וכל שכן נשוי, דכיון דקים ליה במילתא שפיר קא שויה אנפשיה חתיכה דאיסורא ואין מאכילין לאדם דבר האסור לו. ואידך, דכיון שנאמן שהוא פתח פתוח, אף על גב דעדיין ספק הוא אם נבעלה בעילת איסור אם לאו, אפילו הכי נאסרה עליו מן הספק. [ריטב"א שם, ד"ה אמר]

לדבריו, דברי רבי אלעזר מבוססים על הנחה "דפתח פתוח מילתא דקים ליה הוא".

בהבנה זו נוקט גם הרשב"א, המביא שיטה שדברי רבי אלעזר אמורים רק לגבי נשוי:

ויש מי שאומר דלא שנא נשוי ולא שנא פנוי, דהא איהו קאמר דקים ליה במילתא ואין מאכילין לאדם דבר שהוא אסור עליו. ויש מי שאומר, דדוקא נשוי אבל בחור אינו נאמן.

[רשב"א שם, ד"ה אמר]

לפי שיטה זו, אמירת הבעל אוסרת את עצמו רק כאשר הוא נשוי ובקי בכך.

לעומת שיטה זו, רש"י כותב:

אבל הכא אימא מתוך שפנוי היה ואינו בקי מיקם הוא דלא קים ליה, כסבור שמצא פתח פתוח ואינו כן ולא תיאסר, קמשמע לן.
[רש"י שם, ד"ה אבל הכא]

והשיטה מקובצת מדייק מדבריו כהבנה השנייה:

ודע, שרש"י ז"ל בעי לפרושי דכי קאמר 'קא משמע לן' פירושו, קא משמע לן דאף על גב דלא קים ליה אסורה עליו, דמכל מקום הא קאמר דקים ליה ושויא אנפשיה חתיכה דאיסורא.
[שיטה מקובצת שם, ד"ה ודע שרש"י]

לפי זה, רבי אלעזר סבור שעל אף שהבעל אינו בקי, אמירתו 'פתח פתוח מצאתי' מחילה איסור על עצמו.

נראה כי שאלה זו, האם האיסור מותנה בבקיאותו של הבעל, תלויה ביסוד דין 'שוויה אנפשיה חתיכה דאיסורא': האם דין זה נובע מחמת נאמנות שאנו נותנים לדברי הבעל, או שעצם העובדה שהבעל קובע שאשתו אסורה עליו מחילה עליו איסור. הבנות אלו שנויות במחלוקת אחרונים, והן מתקשרות להבנותיהם בגדר 'הודאת בעל דין'.

קצות החושן מביא את דברי המהר"י בן לב הסבור שתוקפה של 'הודאת בעל דין' הוא משום התחייבות:

וז"ל התשובה שם במהר"י בן לב, דאם נוגע פסול משום קרוב א"כ לחוב אמאי נאמן, דהא קרוב פסול בין לזכות בין לזכות בין לחוב, והעלה שם דהא דכשר לחוב היינו משום היינו משום דאתינן עלה מתורת חיוב ומתורת מתנה, כיון דיכול אדם לחייב עצמו כשאינו חייב, וזה שמודה שחייב הוי כאילו אמר חייב אני לך מנה.
[קצות החושן לד, ד]

קצות החושן מאריך לחלוק על שיטתו ולדחות אותה בראיות שונות, והוא מבאר את דין 'הודאת בעל דין' באופן אחר:

ולכן נראה, דהא דנאמן אדם על עצמו אף על פי שהוא קרוב אצל עצמו, היינו משום כן גזירת הכתוב שיהא אדם נאמן על עצמו בכל הפסולין שיש בו. וכבר האיר עינינו מאור העולם רש"י בקידושין פרק האומר (סה, ב), שם: הודאת בעל דין כמאה עדים, ז"ל רש"י: 'דכתיב אשר יאמר כי הוא זה, הרי שסמך על מקצת הודאתו', ע"כ. ואם כן, כי היכא דהאמין התורה שני עדים על אחרים, כן האמין התורה לכל אדם על עצמו אף על גב דהוא קרוב לעצמו, דקרוב לא פסלה התורה אלא על אחרים אבל על עצמו נאמן, מה שאין כן לזכות, דבא להעיד על אחרים, משום הכי אינו נאמן.
[שם]

לדבריו, התורה נתנה לאדם נאמנות לחייב את עצמו, והוא נאמן על כך יותר ממאה עדים¹.

קצות החושן מבאר באופן זה גם את דין 'שוויה אנפשיה חתיכה דאיסורא':

ולפי דרכינו גם בדין שויא אנפשיה חתיכה דאיסורא הוא מדין נאמנות, דכיון דהאמין התורה לכל אדם על עצמו, אם כן בין בממון בין באיסור לעולם נאמן על עצמו.
[שם]

אם כן, לדבריו, שני הדינים נובעים מעיקרון אחד: התורה נתנה לאדם נאמנות ביחס לעצמו, ועיקרון זה קיים בין בממונות ובין באיסורים.

מהר"י בסאן מציע דרך שונה בהבנת דין 'שוויה אנפשיה חתיכה דאיסורא':

¹ קצות החושן סבור שנאמנות היא מגזירת הכתוב, אך הוא מקשה מניין שנאמנות זו גדולה יותר מעדים.

בכל מקום שאמרו שויה אנפשיה חתיכא דאיסורא, אפשר דמדין נדרי איסור נגעו בה. ואף על פי שאינו ממש כנדר, דהא לא מצינו בהם התרת חכם, אולי החמירו בעניינים אלו כמו בנזירות שמשון דליתיה בשאלה. [שו"ת מהר"י בסאן סוף סי' פ]

לפי הצעתו, 'שויה אנפשיה חתיכא דאיסורא' הוא מדין נדר: בכוחו של האדם לחדש איסור על עצמו.²

הנודע ביהודה חולק על הבנה זו בחריפות:

מה שרצה לחדש דמה דאמרינן שויתה נפשה חתיכה דאיסורא הוא מטעם נדר וקונם. הנה במחילה מכבודו, ראיתו מתוך פלפולו שהוא גבר בגוברין בחריפות ובקיאיות גם בשכל צח וישר, מה ראה לשטות זו... ובאמת בלי שום דחיה אין הדבר מתקבל, ואיזה נדר ואיזה לשון שבועה או קונם יש כאן או במה שמתפיס. ולדבריו, אם יאמר אחד ביום שני בשבת שהיום שבת, יהא אסור במלאכה מטעם נדר!?! ואם כדבריו, איך אמר רבי עקיבא לרבי יהושע שילך אצל רבן גמליאל ביום הכפורים שחל להיות בחשבוננו [ר"ה כ"ה ע"א], ולמה לא נימא דרבי יהושע שויה אנפשיה חתיכה דאיסורא מטעם נדר!?! אלא ודאי כל זה שטות, ומה דאמרינן שויה אנפשיה חתיכה דאיסורא הוא מטעם דאדם נאמן על עצמו.

[שו"ת נודע ביהודה מהדו"ת אהע"ז סוף סי' כג]

לטענת הנודע ביהודה, הבנה זו מופרכת מיסודה: אמנם יש תוקף לנדריו של האדם, אך אין תוקף לכך שהוא מגדיר מציאות מסוימת כאיסור הלכתי.

דברי שולחן ערוך הרב נמצא יישוב לטענה זו:

טעמא דאמרינן דשויה אנפשיה חתיכא דאיסורא הוא, משום דאדם יכול לאסור על עצמו דברים המותרים אף על פי שאינו מתפיסן בדבר הנדור, לפי שהוא על עצמו כמו בית דין שיכולים לאסור דברים המותרים כפי ראות עיניהם לצורך שעה.

[שו"ע הרב ק"א י"ד סי' א ס"ק יד]

לדבריו, אמנם 'שויה אנפשיה חתיכא דאיסורא' אינו נדר גמור, אך בכלל פרשיית נדרים קבעה התורה שלאדם יש סמכות להחיל איסורים על עצמו, וכן לבית הדין יש סמכות להחיל איסורים על הציבור.³

הבנה זו ביסוד דין 'שויה אנפשיה חתיכא דאיסורא', דומה מאוד לדרכו של המהר"י בן לב בהבנת גדר 'הודאת בעל דין'. לפי המהר"י בן לב, 'הודאת בעל דין' יוצרת חיוב חדש – "מתורת חיוב ומתורת מתנה", ובדומה לכך מתבאר גם גדר 'שויה אנפשיה חתיכא דאיסורא': איסור חדש אותו מחיל האדם על עצמו. אמנם, קצות החושן [שם] מאריך לדחות הבנה זו בגדר דין 'הודאת בעל דין', ואכן חלק מהאחרונים טוענים שיש לבאר את גדר 'הודאת בעל דין' באופן אחר.

אלו דברי הרב שלמה פישר זצ"ל בספרו 'בית ישי':

והנראה בזה, דהנה מה שכתב קצות החושן דהודאת בעל דין גדרה נאמנות, שהאמינות תורה על עצמו כדרך שהאמינה לעדים, כבר העירו האחרונים, דהרי לא דמי לעדים. דהא עדים המעידים על מעשה נאמנים הם אגופא דעובדא דהכי הוי, ולכן נאמנותם היא לגבי

² מהר"י בסאן מציע לבאר את דין 'שויה אנפשיה חתיכא דאיסורא' באופן שונה (כעין דברי קצות החושן): "ואפשר נמי לומר דאינו אלא מדין הודאת בעל דין דהוי כמאה עדים, ואפילו לענין איסורא במה שנוגע לעצמו". מהר"י בסאן מוסיף וכותב: "אבל אעיקרא דדינא עדיין יש לבעל דין לגמגם, שמא טעמא דשויה אנפשיה וכו' אינו לא זה ולא זה, ואנחנו לא נדע מה הוא, ואיך נפסוק הדין על פי טעמים שאנו אומרים מדעת עצמנו".

³ הגר"ד סולוביצ'יק [שיעורי הרב' שחיטה סי' יא אות א] מוכיח הבנה זו מדברי הגר"א [י"ד סי' א ס"ק לו]. [וע"ע במחלוקת הראשונים המובאת בבית יוסף [י"ד סוף סי' רה], בשער המלך [הל' אישות פ"ט ה"טו] ובשו"ת חתם סופר [אהע"ז ח"ב סי' קא].

כל הנפקות היוצאות מאותו מעשה. מה שאין כן הודאת בעל דין שאין נאמן אלא לחובתו בלבד, ואם כן על כרחיך אינו נאמן על גופא דעובדא אלא על הדין, דהיינו שהוא נאמן על זה שהוא חייב ממון... אלא הודאת בעל דין אינה עניין נאמנות כלל, ולא גלי קרא ד'כי הוא זה' שכשם שיש דין נאמנות לעדים כך יש דין נאמנות לאדם על עצמו, וכמו שכתב קצות החושן, אלא ענין הודאת בעל דין הוא פסק דין על עצמו, דהיינו מה דגלי קרא ד'כי הוא זה', דכשם שיש כח לאדם לפסוק דין על האדם, כך יכול הוא עצמו לדון ולפסוק חיוב על עצמו... מיהו דעת לנבון נקל, דהאי פסק דין אינו דומה לפסק דין של בית דין, דבית דין דנין על פי עדים, ואילו פסק דין זה אין לו זיקה להעדאת עדים כלל. דהיינו, שאינו מבוסס על העדאת עדים וגם אינו מתבטל על ידי עדים. ומעתה אתי שפיר מה טעם הודאת בעל דין עדיפא מעדים. [בית ישי ס' צ]

על פי דבריו, 'הודאת בעל דין' אינה לא נאמנות ולא התחייבות חדשה, אלא פסיקת דין שאדם פוסק על עצמו: האדם מגדיר שהוא חייב, וחייב זה אינו פוקע גם כאשר הוא עומד כנגד עדים.

הרב שלמה פישר מוסיף וכותב שזהו גם גדר 'שוויה אנפשיה חתיכא דאיסורא':

והנה לפמ"ש קצות החושן דשווייה אנפשיה חתיכא דאיסורא נמי מהך קרא נפיק, אם כן אף שוויה אנפשיה חתיכא דאיסורא גדרו כך, דפוסק איסור על עצמו. ופוק חזי שכתבו קמאי בריש עבודה זרה, אהא דאמרינן התם דחכם שאסר אין חברו רשאי להתיר, דכתב הראב"ד הטעם, משום דשווייה חכם חתיכה דאיסורא. [שם]

לדבריו, כשם שלאדם יש כוח לפסוק דין על עצמו בדיני ממונות, כך בכוחו לפסוק דין על עצמו באיסורים.

דברים אלו מבוססים על הבנה שדין 'שוויה אנפשיה חתיכא דאיסורא' ודין 'הודאת בעל דין' נובעים מעיקרון אחד הקיים הן באיסורים והן בממונות. אמנם, יש מקורות מהם עולים הבדלים בין שני הדינים:

- א. כנגד עדים: מפורש בגמרא במקומות רבים ש"הודאת בעל דין כמאה עדים דמי". לעומת זאת, לגבי 'שוויה אנפשיה חתיכא דאיסורא' אין דברים מפורשים בגמרא, ונחלקו בכך הראשונים: הרשב"א בתשובה [ח"ג ס' רנג] נוקט שהאיסור קיים גם כנגד עדים, ואילו רבי אברהם מן ההר"ק [קידושין סו.] כותב במפורש לא כך: "ומסתברא דהא דאמרינן דשויה אנפשיה חתיכא דאיסורא, הני מילי היכא דליכא סהדי, אבל איכא סהדי דליכא איסורא מותר"⁴.
- ב. אמתלא: הגמ' [כב.] אומרת: "תנו רבנן, האישה שאמרה אשת איש אני וחזרה ואמרה פנויה אני, נאמנת. והא שוויה לנפשה חתיכה דאיסורא? אמר רבא בר רב הונא: כגון שנתנה אמתלא לדבריה". מבואר בגמרא שמועילה אמתלא ב'שוויה אנפשיה חתיכא דאיסורא'. קצות החושן [פ, א] מביא מחלוקת בדין אמתלא כנגד 'הודאת בעל דין': לפי מהר"ש הלוי אמתלא מועילה, ואילו לפי מהר"א חסון אמתלא אינה מועילה.⁵
- ג. היסק שאינו מפורש: הגמרא [שבועות מא:] אומרת: "כל האומר לא לויתי כאומר לא פרעתי". עולה מכך, כי 'הודאת בעל דין' מחייבת גם כאשר החיוב אינו מפורש בדברי האדם, אלא זהו היסק העולה מתוך דבריו. לעומת זאת, לגבי 'שוויה אנפשיה חתיכא דאיסורא', רבי עקיבא איגר [כתובות כב:] מציע שאין תוקף לאמירה שבה האדם אינו מחיל על עצמו איסור במפורש: "ואולי יש לומר דדוקא בממון אמרינן דהודאה שלא פרע מהני משום הודאת בעל דין, אבל באיסור באם מכחיש להעדים הוא רק מדין שוויה אנפשיה חתיכא דאיסורא, וכיון שהיא

⁴ פירושו נדפס בטעות תחת השם 'תוספות ר"י הזקן'.

⁵ עי' משנה למלך [הל' אישות פ"ט ה"ו; הל' יבום וחליצה פ"ג ה"ג] ופתחי תשובה [אהע"ז מה, ב] הדנים בעניין זה.

⁶ קצות החושן [שם] נוקט בשיטתו.

אומרת לא נתקדשתי ולא אמרה מעולם דהיא אסורה לא שייך לומר שוויא אנפשיה חתיכא דאיסורא⁷.

נראה כי מקורות אלו מלמדים ש'הודאת בעל דין' ו'שוויא אנפשיה חתיכא דאיסורא' מושתתים על שני יסודות שונים⁸: 'הודאת בעל דין' מהווה נאמנות בעלת תוקף משפטי אובייקטיבי. לעומת זאת, 'שוויא אנפשיה חתיכא דאיסורא' יש משמעות סובייקטיבית בלבד: אמנם אין בידינו כל ידיעה שאליבא דאמת יש איסור במעשה זה, אך העובדה שהאדם משוכנע בקיומו של האיסור מחייבת אותו להימנע מלעשותו.

הגדרות אלו עולות מדברי תרומת הכרי הטוען שקיים חילוק עקרוני בין הודאה בפני בית דין להודאה שלא בפני בית דין:

דאף דהודאה בפני ב' חשיבא ואלוימא כאילו הודה בפני שלושה מומחים וסמוכים, מכל מקום אין טעמם שווה, כי הודאה בבית דין הוא מילתא דנאמנות, שהתורה האמינה לבעל דין לגבי ידיעה יותר מאה עדים, וכדפירש"י בהאומר דהודאת בעל דין ילפינן לה מ'כי הוא זה' דמודה במקצת, דהתורה סמכה על הודאתו לחייבו שבועה על השאר, ומודה במקצת בבית דין הוא, אבל הודאה בפני עדים לאו מילתא דנאמנות היא... ע"כ נראה לפענ"ד לומר מילתא חדתא, ולומר דהודאה בפני עדים הוא מתורת שוויא אנפשיה חתיכא דאיסורא, וכמו האישה שאמרה אשת איש שאסורה להינשא ואפילו נישאת כופין אותו להוציא, וזה לאו מתורת נאמנות, אלא כיון שלפי דבריה היא אסורה להינשא, ואילו היא היתה יודעת האמת שהיא אשת איש, אף שכל העולם מחזקים אותה בפניה, היא לגבי עצמה אסורה להינשא, ולכן גם הבית דין יכולין לכופף אותה שלא תינשא. ומהאי טעמא נמי גבי ממון המודה בפני עדים שהוא חייב לחברו מנה, אף שאין אנו מאמינים לו שהוא חייב, מכל מקום כופין אותו לשלם, כיון שהוא אומר שהוא יודע שחייב לחברו ואנו כופין אותו להוציא הגזילה מתחת ידו, כי גזל נמי איסורא הוא כשאר איסורים, אבל הודאה בפני בית דין הוא מתורת נאמנות, כדילפינן לה מ'כי הוא זה'.

דברי תרומת הכרי מבוססים על הנחה כי קיים הבדל עקרוני בין 'הודאת בעל דין' לבין 'שוויא אנפשיה חתיכא דאיסורא': 'הודאת בעל דין' היא נאמנות, ואילו 'שוויא אנפשיה חתיכא דאיסורא' אינו נאמנות אלא מחויבות של האדם ללכת על פי ידיעתו הסובייקטיבית. על בסיס הנחה זו מחדש תרומת הכרי, כי רק בהודאה הנעשית בפני בית דין יש נאמנות, ואילו הודאה שלא בפני בית דין מחייבת בדומה ל'שוויא אנפשיה חתיכא דאיסורא' – מחמת מחויבותו של האדם ללכת לפי הכרתו הסובייקטיבית.

תרומת הכרי נוקט כדבר פשוט שבית הדין כופים על 'שוויא אנפשיה חתיכא דאיסורא'. כן כותב הריטב"א (ט. ד"ה והא דאמרינן), אך הפתחי תשובה (סד, ד; קטו, לז) מביא בעניין זה מחלוקת אחרונים. השיטה הסוברת שאין כפייה ב'שוויא אנפשיה חתיכא דאיסורא' בהכרח מבוססת על תפיסה זו, הרואה ב'שוויא אנפשיה חתיכא דאיסורא' דין הנובע מחובת האדם ללכת לפי הכרתו הסובייקטיבית. בשל כך, אמנם הכרתו של האדם אוסרת אותו בעשיית מעשה זה, אך איסור זה שייך למרחב שבין האדם לבין קונו, ולכן בית הדין – הואיל ומבחינתם לא ידוע על איסור במציאות זו – אינם כופים על כך⁹.

להערות ולתגובות: שלמה ליפשיץ

lshlomo26@gmail.com

⁷ מדברי הש"ך [י"ד רלב, כז] עולה שגם באיסורים שייך הכלל ש'כל האומר לא לויתי כאומר לא פרעתי'. [ועי' קונטרסי שיעורים [נדרים, שיעור ל אות ה] התמה על דברי רבי עקיבא איגר].

⁸ אמנם, עי' חדושי רבי שמואל [כתובות סי' יז] ובית ישי [סי' צ] המבארים את החילוק בין ממונות לאיסורים לגבי 'אמתלא' באופן אחר.

⁹ נראה שההבנות השונות בגדר 'שוויא אנפשיה חתיכא דאיסורא' עומדות ביסוד מחלוקת המגיד משנה [הל' איסורי ביאה פ"כ ה"ג] והמשנה למלך [שם] האם לוקים על 'שוויא אנפשיה חתיכא דאיסורא', ואכמ"ל.